

Євген Пащенко

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО БАРОККО У ФОРМУВАННІ ПОГЛЯДІВ ЮРАЯ КРИЖАНИЧА

Філософський факультет Загребського університету (Хорватія)

Yevhen Pashchenko

The role of the Ukrainian baroque in shaping attitudes OF YURAI KRIZANIC

Abstract: The article is sanctified to not enough the investigational question of connections of the Ukrainian baroque with the Croatian culture. Croatian baroques erudite of Yuraj Krizanic during the activity interested in Ukraine, knew the representatives of the Ukrainian church, philology. In forming and development of his looks in relation to progress at the Slavic people the Ukrainian component was notably represented. Exactly among Ukrainian Greco-catholic the Croatian writer found support in his intentions. The Ukrainian supporters of church union and Croatian writer as aspiring to creation of church unity came forward by the original avant-gardes of idea of construction of the European Christian union. Their utopian ideals sustained defeat. The Ukrainian context presents an important parallel to the ideas of Croatian Slavic idea of time of baroque. Influence of the Ukrainian baroque on Krizanic presents another aspect of European space of the Ukrainian culture.

Життя і діяльність Юрая Крижанича (Juraj Križanić, 1618-1683) належить до константних тем слов'янознавства. Починаючи з публікації його творів у Росії в середині XIX ст., хоча ім'я його згадувалося у філології і раніше, він викликає невпинну увагу дослідників, у результаті чого створено велику літературу, яку з правом можемо іменувати *крижаничіаною*. Характерною особливістю інтерпретацій його діяльності є чітко виражені дві лінії – науковий підхід, прагнення дати об'єктивне пояснення його діяльності, з чим пов'язано низку значних імен славістики, до використання спадщини хорватського автора у створенні різних міфологем. Свідченням останнього може бути й своєрідний культ Крижанича в російських медіа останнього десятиріччя XX - наступного десятиріччя XXI ст., де його ім'я і особливо твір, умовно названий „Політика”, оригінальні назви *Разговори о владательству, Політичні думи* Тобольськ, 1663 р.[5], , використовуються у створенні російської національної міфології, нерідко зазнаючи інтерпретацій, далеких від науки [25]. Названий твір представляє лише частину його спадщини, ще не повністю опублікованої [1].

Упродовж свого життя Юрай Крижанич був досить тісно пов'язаний з Україною, проте у великій бібліографії про нього відсутній аналіз взаємин хорватського діяча з українським середовищем. Це, зокрема, пояснюється і станом славістики вже у ХІХ. ст., коли рукописи Крижанича ставали відомі науці, і коли певні стереотипи про українську культуру засвоювалися у наукових колах. Як відомо, такі уявлення найчастіше подавалися з російської сторони, що значною мірою позначалося і на західній славистиці. Те ж саме стосується й інтерпретацій Крижанича, які почалися саме в російській філології, де особливо з другої половини ХІХ ст., у дусі слов'янофільства і по сей день мусується образ Крижанича як неухильного прибічника слов'янського єднання на чолі з московським царем, і де він виступав за обов'язкове „приєднання” України до Московії. Останнє певною мірою позначилося і на відповідній стриманості української славістики щодо хорватського ходока до царя з надіями переконати московський двір прийняти його задуми щодо згуртування слов'ян, прогресу в Московському царстві, і що закінчилося засланням Крижанича до Тобольська, де він перебував 15 років, аж до смерті Алексея Романова.

В українській науці постать Крижанича досить непомітна і присутня або з нагоди тлумачень російської історії (Костомаров, Куліш) або ж у наявності поодиноких відгуків на окремі публікації творів того автора у російських виданнях. Останнє, зокрема, представлено двома рецензіями в Записках НТШ, де Іван Франко у короткому відгуку на одне з російських видань [10] висловлює досить показові тлумачення. Так, він визначає Крижанича як „перший панславіст і завзятий москвофіл” [15], що очевидно позначено російськими дефініціями хорватського письменника ХVІІ ст., стосовно якого панславізм як політична термінологія, створена у зв'язку з конкретною ідеологією кінця ХVІІІ - поч. ХІХ ст., не адекватна. Крижанич належав до епохи бароко і його актуалізація слов'янської ідеї визначається як бароковий славізм - поняття, стверджене у славистиці значно пізніше. Франко логічно звертає увагу на невеликий твір у спадщині Крижанича, пов'язаний безпосередньо з Україною: *Půtno opisanie od Lewówa do Móskwi 1596*, і який найбільше вживаний російськими істориками від Соловйова і до сучасності для підтвердження переконань хорватського автора в необхідності єднання українців з Московським царством. Франко наводить кілька думок Крижанича щодо потреби і форм єднання українців з Москвою, визначаючи їх як макіавеллізм і припускаючи, що московський уряд

можливо й скористався цими порадами. Як іронічно підсумовує український рецензент, „Крижаничеві за сії мудрі ради віддякувано Сибіром”. Подібне ставлення, як здається, є цілком характерним щодо загального сприйняття діяльності Крижанича в українській науці. Проте Франко відчував, що тема відносин Крижанича з українською проблемою набагато складніша, зазнавала еволюцію, і тому зауважує, що опинившись у Сибіру, хорватський автор змінив свої переконання стосовно макіавеллізму. Іван Франко висловлює слушну думку щодо необхідності розглянути всю творчість Крижанича саме з точки зору його пов’язаності з Україною: „Варто би, щоби хтось звів до купи все те, що Крижанич у різних своїх писаннях сказав про Україну, її життя, звичаї, мову, письменство. Хоч він і не багато бачив на власні очі, та все-таки дивися очима освіченого європейця і багато продумав незвичайно бистрим та оригінальним розумом” [15, с. 4].

Цим висловленням вказано на невисвітлену в українській славистиці тему відносин Крижанича з українською літературою і культурою. С. Томашівський також у відгуку на нову російську публікацію зазначає пов’язаність хорватського письменника з українською проблематикою, також обмежуючи це згаданим текстом подорожніх нотаток. Він слушно зауважує, що вживання назви панславіст до хорватського діяча не слід сприймати в сучасному розумінні того поняття. Проте, вірогідно не без враження від інтерпретацій Белокурова, критик вважає славізм Крижанича лише засобом для досягнення мети – церковної унії, що в цілому є характерним для російської католікофобії, і що позначилося на сприйнятті мотивацій діяльності хорватського ентузіаста в Московському царстві. В той же час український дослідник відзначив, що Крижанич сприймав слов’ян не однорідною масою, а як конкретні народи, відрізняючи в даному разі русинів від росіян. Також слушним є зауваження, що Крижаничеві заклики у Ніжині до козацтва про союзництво з царем мали й стратегічну мету – предстати в Москві як прихильник царя, а не Польщі, до якої хорватський славіст і без того не мав великих симпатій. С. Томашівський також визнає прикру відсутність цілісного дослідження зв’язків Крижанича з Україною, вбачаючи помилковим тлумачення його як прибічника обов’язковості єднання з Москвою лише на підставі згаданих записок: „На основі цих двох писем зроблено його ворогом української самостійності і приятелем „об’єднання” [13]. Проте, пояснюючи його заклики до козацтва у Ніжині лише маневрами Крижанича перед від’їздом до Москви, автор дещо звужує зміст згаданого тексту. Крижанич закликає обидві сторони до

взаєморозуміння і взаємоповаги, що було одним з положень його бачення міжслов'янських відносин.

В радянській методології діяльність Крижанича сприймалася в дусі радянського славізму – як ідеологічне підтвердження необхідності єднання „братніх слов'янських народів” на чолі з Москвою, що особливо поштовхнулося після 1945 р., переривається за часи радянсько-югославських конфронтацій після 1948 р., коли Крижанич зазнає відповідних перекручувань як „агент Ватикану” і т. п. [3]. Пізніше, з 1960-х рр. відбувається повернення до наукових вивчень хорватського письменника, проте в українській філології він і далі залишався фігурою, що уособлювала ідею непорушності слов'янського, а відтак і українсько-російського братерства, що знайшло своє відображення у відповідних ритуальних публікаціях [4].

Не входячи в широку проблему історіографії ставлення Крижанича до окремих слов'янських культур і народів, а також московського середовища зокрема, що є окремими темами, зазначимо, що головною причиною апології слов'янства з боку хорватського автори був його національний патріотизм, викликаний реальною загрозою щодо Хорватії з боку османів, тому одне з вирішень він бачив у згуртуванні слов'ян. Роздуми про слов'янський прогрес були його провідною темою, стосовно якої Крижанич був мрійник, творець, а не догмат. Славізм, тобто актуалізація ідеї слов'янської солідарності, наголошування на власній причетності до великого слов'янського світу була однією з ідейних домінант у духовній культурі хорватів. Ця тема знаходила різноманітні відображення у ренесансній культурі, досягаючи яскравих відображень у літературі бароко (фантазмагорія дубровницького автора Мавра Орбіні *Королівство слов'ян*, епічна поема Джіво Гундулича *Осман*) і продовжуючись у наступних епохах. Юрай Крижанич був найзначнішим виразником барокового славізму на рівні життєвого покликання, присвятивши цій ідеї все життя і загинувши саме за неї у битві бід Віднем 1683 року.

Формування Крижаничевого славізму відбувалося в кількох етапах, де після національного ґрунту, тобто продовження хорватської традиції, суттєвими були фактори зовнішнього впливу. В останньому провідну роль відігравали саме контакти з українськими джерелами, що не було випадковим. У роздумах про долі слов'янських народів Крижанич спрямовував погляди на слов'янський схід, пов'язуючи з ним можливість втілення своїх задумів. Головним джерелом пізнання того простору були

українці у Римі. Слов'янська концепція Крижанича поступово формується у Римі, куди він прибув 1640 р. як молодий пошуковець знань. Невипадково він бажає навчатися в грецькій колегії св. Афанасія, де перебували вихідці з країн східної церкви, більшість греко-католиків. Саме тут розпочинаються безпосередні контакти Крижанича з українськими спудеями. Це були учні з України, а пізніше він знайомиться з тодішніми представниками української греко-католицької церкви. Останні були досить відомі у верхах католицької церкви, зокрема в 1640-х роках, тобто періоді перебування Крижанича у Римі. Виняткову роль у його переконаннях відіграв Мефодій Терлецький, єпископ Холмський, з яким Крижанич познайомився в Хорватії, куди український єпископ прибував у справах поширення греко-католицької віри серед валахів на хорватських землях. Високий авторитет Терлецького у Відні й Римі, темперамент українського діяча, його відданість ідеям церковної унії, всебічна підтримка слов'янського патріотизму молодого хорвата суттєво позначилися на зміцненні переконань Крижанича в початковому періоді, що охоплював 1640-1646 рр. Це період перебування між Римом і Вараждином, тодішнім центром Хорватії, куди Крижанич повернувся після навчання. Увесь цей час він листується з римською Конгрегацією пропаганди віри, українськими друзями з колегіуму св. Афанасія і особливо з Терлецьким. В розмовах з останнім він зміцнює переконання щодо необхідності відбутися до Москви з місіонерською ідеєю єднання церков. Важливою складовою його пізнань східного слов'янства було знайомство з мовою, якою розмовляли українці, і мовою їхнього богослужіння. Останньою була мова, представлена в *Граматиці* Мелетія Смотрицького. Знайомство з цією працею залишило велике враження на молодого ентузіаста, визначило напрям його мовознавчих інтересів.

Іншим, крім безпосередньо українських контактів, чинником, який спрямовував його на українські джерела, був конкретний українсько-хорватський проект, над яким працювали його вчителі в Римі. З ініціативи Мефодія Терлецького і за його участю в Римі було прийняте рішення про необхідність перекладу хорватських літургійних книг, написаних глаголицею, на церковнослов'янську мову. В такий спосіб хорватські книги передбачалося застосовувати у літургіях валахів, що мешкали у місцевості Жумберак, поблизу Загреба і Вараждина. Цей переклад здійснював хорватський *глаголяш* Рафаїло Левакович, який перебував у постійних контактах з Терлецьким, і з діяльністю яких ознайомився Крижанич. Співробітництво Леваковича і Терлецького становить один із

значних періодів українсько-хорватських взаємин барокової доби, що, нажаль, не потрапляло в поле зору української філології. З іншого боку, в славистиці зміцнювалося помилкове переконання про той період як про „русифікацію” мови хорватських *глаголяшів*, і що базувалося на ототожненні руських уніатів із Західної України XVII ст. з поняттям „російського впливу”. Історія цього питання становить велику літературу, в якій, нажаль, голос українських мовознавців непомітний. Мова зазначених перекладів є не русифікацією в розумінні російського впливу, не „східнослов'янизацією”, як це запропоновано останнім часом, а перекладом на русько-українську редакцію церковнослов'янської мови [28]. У подальшому необхідно повернутися до конкретизації поняття русько-української редакції, визначити її особливості і простежити її рефлексії у перекладах Леваковича. Для нашої теми важливо відзначити, що саме та мова, яку граматично представляв український автор Смотрицький, сприймалася Крижаничем як можливий прототип слов'янської мовної праоснови, тобто бази уявлюваної їм загальнослов'янської мови.

На підставі знайомств з церковними авторитетами у Римі та Хорватії, контактів з секретарями Конгрегації пропаганди віри Крижанич намагається створити правове підґрунтя своїм переконанням, тобто отримати дозвіл і фінансування подорожі до Москви. Не менш важливим фактором у формуванні його світогляду був ідеалізм, яким він переймався у зближенні з слухачами грецького колегіуму св. Афанасія, де навчалися українці, білоруси, греки. В тих колах духовної молоді ще жевріла ідеальна віра щодо можливості переконати московський двір у необхідності налагодження церковної толеранції, діалогу між східною і західною церквою. Цей фактор пов'язаності молодого хорвата з українськими і білоруськими греко-католиками також відігравав значну роль у зміцненні переконань щодо необхідності відбуття до Москви з місіонерськими намірами. Крижанич звертається до Конгрегації з проханням відрядити його до Москви і посилається на підтримку Мефодія Терлецького, наводить ім'я одного з друзів по колегіуму - Хому Двимовича, з яким би приступив до втілення благородних ідей. Він просить Конгрегацію дозволити йому пройти своєрідну підготовку в Холмі під патронатом єпископа Холмського Мефодія Терлецького. Проте Крижанич не знайшов розуміння збоку Конгрегації, яка відрядила до Холма іншу кандидатуру, що було симптомом недостатньої

довіри з боку італійських церковників до хорвата, який виявляв занадто палкий слов'янський патріотизм.

Другий період у розвитку слов'янської ідеї Крижанича, в її пов'язаності з українськими джерелами охоплює 1646 – 1647 рр. Хорватський ентузіаст сам вирушає до своїх українських друзів, де пізнає дійсність, переконується в надзвичайно напружених між конфесійних відносинах на землях, що були під Польщею. У Холмі його вчитель Терлецький перебував у драматичному періоді суворих конфронтацій з православними. По прибуттю до Смоленська Крижанич стикається з іншими крайнощами – суворим ставленням до його переконань з боку представників католицької церкви. Там він отримує підтримку і розуміння лише з боку білоруських та українських унійників, які фактично визволяють його від переслідувань польських церковників.

Крижанич і далі вірить у можливість примирення церков, маючи підтримку в цих переконаннях з боку українських прихильників унії. Саме з ними, у складі посольства на чолі з київським воєводою Адамом Киселем, він потрапляє у жовтні 1647 р. до Москви, де продовжується його ознайомлення з українськими джерелами. Проте це було вже зовсім інше, полемічне ставлення до католицизму з боку представників східної церкви, про що він міг лише чути у Римі. Перебування у Москві відкрило Крижаничу ще один аспект між церковних відносин – конфронтаційний – між католиками і православними. Представниками останніх у полемічній сфері знову ж таки були українські автори. Він дізнається про вихідців з Києво-Могилянської академії як про тих, що були близькими до царського двору, московської церкви, впливаючи на духовне життя московського середовища, і звідси виносить сподівання про можливість саме таким чином потрапити до московських верхів і викласти там свою слов'янську концепцію. Віруючи в її можливий ефект, Крижанич усвідомлював, що суттєвою перепорою міжслов'янської солідарності є конфесійне роз'єднання. Він прагне пізнати суть подібних розмежувань і знаходить джерело своїх зацікавлень, сподіваючись знайти в ньому відповідь на питання про різницю між східною і західною церквою. Таким була відома *Кирилова книга*, яку Крижанич придбав у Москві. Так розпочалося знайомство Крижанича з українською бароковою літературою вже східної апологетики з запереченням католицизму, де особливе враження на нього залишив полемічний текст Стефана Зизанія, спрямований проти папи. Вражений таким ставленням, Крижанич повідомляє про цю книгу Конгрегації, яка цікавиться

виданням, і Крижанич вирішує власноручно привезти її до Риму. В такий спосіб хорватський прихильник слов'янства виступає певною мірою популяризатором української літератури в католицьких верхах Риму.

Спочатку він переймається полемізмом і задумує написати заперечення на текст Зизанія, проте, що є досить важливим для розуміння його поглядів, він ніколи не включився в міжконфесійну полеміку. Причиною могло бути його небажання займатися справою, яка б суперечила переконанням щодо необхідності слов'янського єднання. Дивлячись наперед, він, можливо, не бажав опинитися у колі польських полемістів, не хотів виявити себе як недруг східної церкви, що могло б у невігідному світлі представити його в Москві, куди планував повернутися. Не меншим було переконання, що слов'яни східної церкви були жертвами грецьких інтриг. Важливо наголосити, що Крижанич, будучи католиком, ніколи не відмовився від своєї віри, і той факт, що він не став пускатися у полеміку, не означає його відмови від власних католицьких переконань, не означає апології православ'я, як це намагаються доводити деякі сучасні російські інтерпретатори релігійних позицій вченого хорвата. Крижанич був і залишився католиком, переконаним у потребі церковної унії, це було складовою його свідомості як вихідця з Хорватії.

Наступний період охоплює 1648 – 1658 роки, позначені його подальшим вивченням слов'янства, православ'я, у зв'язку з чим він побував у Константинополі, проїхавши Сербію, Болгарію, що зміцнювало його пізнання у спорідненості південнослов'янських мов. Після повернення до Риму він не припиняє контактів з українською інформацією, намагаючись свої знання українських джерел представити в Римі. Так, 1656 року він переклав перший том *Кирилової книги*, з чим ознайомилися деякі папські кардинали і за їх рекомендацією цей переклад української полемічної літератури було передано до Ватиканської бібліотеки [11]. Завдяки такій діяльності, про Крижанича знали у верхах Католицької церкви аж до самого папи [17].

Вивчення римських архівів провідним хорватським дослідником Крижаничевого творчого шляху Іваном Голубом засвідчує ретельну і всебічну інтелектуальну обізнаність хорватського автора в тодішній європейській культурі [20]. Він виступає як бароковий полігістер, беручи участь у репрезентативних виданнях на широкі теми – від поетичних, релігійних, мовознавчих проблем до теорії музики [21]. В цей період Крижанич поглиблює

свої знання про слов'янство і особливо цікавиться саме українською проблематикою. Це не випадково, оскільки *руська тема* викликала у нього чимало роздумів. Він вивчає всі доступні джерела, особливо польські, звідки також чимало дізнається про Україну. Його очевидно бентежила вже пізнана роз'єднаність в Україні на апологетів Риму і Москви, на греко-католиків і їхніх опонентів – і все це в одному національному середовищі. Підтвердженням таких його роздумів є й те, що він вводить поняття *Rebus Rutenicis* – по аналогії з *Rebus Moscovitis*, яке зустрічає у польських авторів. З тих же джерел дізнається він про українське козацтво, фольклор, що його захоплює, і що він також представляє в західній Європі.

Крижанич розширює коло своїх знайомств серед тодішніх інтелектуалів Європи, якою чимало подорожує, і де стверджується його репутація як провідного знавця слов'янського сходу. Не випадково, що в одному з авторитетних поетичних збірників підготовленого 1652 року відомим німецьким вченим А. Кирхером, на честь одного з меценатів, Крижаничу запропоновано представляти мови слов'ян, все ще недостатньо відомих на заході. Хорватський славіст пише поетичні твори з виразними назвами народних пісень, які повинні були б презентувати слов'ян. Показово, що один з творів Крижанич іменує як *Дума по хервацки*. Так, за спостереженням Йосипа Бадалича, в хорватській літературі виникла перша *дума*, назва раніше невідома хорватському лексикону [2]. Поетичне бачення хорватським поетом слов'янського світу не залишилося непоміченим в тодішніх інтелектуальних колах, де його знання використовувалися у барокових поетиках [19].

В цей період він не лише не відмовляється від наміру відбути до Москви зі своїми ідеями, але й зміцнюється у переконаннях необхідності такого вчинку. Показово, що коли він у 1657 р. дізнався про прибуття посольства з Москви до Венеції, то негайно відбув туди, оскільки йшлося про те, що було головним у задумах Крижанича – консолідація християнських сил в організації відсічі османам. Він дізнається, що на звернення Венеції в допомозі силами донських козаків у війні з османами Москва відповіла негативно через війну з Польщею і зі свого боку питала про можливість фінансової допомоги з боку венеціанців - Московії у тій війні. Венеція відмовила, посилаючись на власні фінансові ускладнення. Все це, звичайно ж, не могло залишити байдужим хорватського патріота, оскільки його хорватські землі були кордоном, на якому стикалися християнські й

османські сили, а ідея європейської консолідації не покидала його. Він намагався знайти контакт з московським посольством, але, вірогідно, не отримав там розуміння, то ж йому залишалося спостерігати за московітами збоку, разом з венеціанцями. Йому було прикро через зверхнє ставлення італійців до московської делегації, але й остання своїм виглядом, поведженням, пияцтвом викликала глузування у тих, хто спостерігав за ними. Про це Крижанич пізніше з біллю згадуватиме в Сибіру, де у *Політиці* чимало уваги присвятить подібному сприйняттю слов'ян збоку західних європейців і розвиватиме ідею необхідності всебічно розвивати національну самобутність, підносити культуру слов'янських народів.

Крижанич остаточно вирішує відбути до Московії, приєднавшись, як припускають, до московського посольства. Проте у Кракові, куди воно прибуло 1658 року, він залишає це посольство і за власним бажанням їде до Західної України, прибувши незабаром до Львова. Згадувані записи про подорож від Львова до Москви 1659 року хорватський гість розпочинає з важких вражень, які на нього справила Україна внаслідок воєн між українським козацтвом і польськими військами. У Львові Крижанич пробув кілька місяців і це один з найменш вивчених періодів його перебування на українських землях. Нема сумніву, що він знайомився з літературою – як польською, так і українською; він знає про Острог і пізніше згадуватиме *Острозьку біблію*; безумовно, він тримав у руках *Граматику* Смотрицького, яка ще в Римі справила на нього велике враження.

Львівський період перебування Крижанича в Україні потребує спеціального вивчення, пошуку можливих слідів у документах того часу. В цьому плані заслуговує на увагу дослідницька робота львівського архівіста А. Бельовського, якому, за деякими спостереженнями, належить відкриття в московських архівах рукопису, відомого пізніше як *Політика*, опублікованого потім П. Бессоновим, навіть без зазначення імені автора, як і того, хто першим звернув увагу на цей рукопис [12]. Ватрослав Ягич у своїх роботах неодноразово докоряв П. Бессонову за його суєтність в такому ставленні до рукопису [23], але згадка про львівського архівіста, нажаль, залишилася непоміченою в науці. Також необхідно відзначити, що початок власне наукового підходу до діяльності Крижанича-мовознавця і публікації його творів належать українцю Осипу Бодянському, який 1848 р. знайшов, почав публікувати, а 1859 р. видав окремим виданням *Граматику* хорватського автора, що полемізував з Смотрицьким. Таким чином, і в справі дослідництва Крижанича український фактор є реальним, але не відображеним в історіографії.

Львівський період, безумовно, збагатив знання Крижанича про українську проблематику міжслов'янських, міжцерковних відносин. Увесь ансамбль барокового Львова, виразно різноманітного в конфесійному плані, представляв Україну в її конфронтаціях, у поєднанні західного і східного – типowo бароковий дух епохи. Хорватський спостерігач міг ще раз переконатися в напружених відносинах між представниками різних конфесій християнства, але й в українському середовищі – між прихильниками двох церков – православної і греко-католицької. Міг він роздумувати і про політичні орієнтації українського гетьманства за часи Виговського, в які він опинився в Україні. Водночас Україна наводили на думки про поєднання церков, адже в його розумінні саме греко-католицька церква могла бути уособлюванням форми церковного примирення. Керований своїм ідеалізмом, роздумами про можливість гармонізації міжслов'янських взаємин, Крижанич очевидно не погоджувався з переконаннями української еліти щодо втечі від Москви, пошуків вирішення проблем у союзництві з Польщею, до якої хорватський слов'янофіл не мав симпатій і раніше. Тому він прямує далі на схід, опинившись у Ніжині, ідейно зовсім протилежному щодо пропольських задумів Виговського. Крижанич перебував у Ніжині майже півроку, очікуючи можливість відбути до Москви. Про те, що він готувався до цього, підтверджують і написані там дві короткі промови *до черкасів* [6]. У них він розвиває думку про необхідність козацтву шукати підтримку в московського царя, а бояр закликає ставитися з повагою до козацтва. Ці його тексти становлять інтерес і для мовознавців - відображенням тогочасної української мови, яку він, бароковий оратор, вносив у свою мову, прагнучи бути близьким до слухача [27].

Крижанич прибув до Москви з українським посольством ніжинських москвофілів у вересні 1659 року. Одразу був допитуваний у Посольському приказі як іноземець, що потривало майже цілий день, після чого він перебував майже тиждень під суворим наглядом [11, с. 82-83]. Все це було лише передвістям долі, яка на нього чекала. Всі його спроби викликати довір'я – і приїзд з боку промосковських українців, і тексти у Ніжині з промовистим переконанням у потребі взаємоповаги між козаками й царем, були недостатньо переконливими і лише відклали майбутнє рішення щодо сумнівного чужинця. До нього приглядалися, слідкували за його діями. Показово, що він не виказував свого хорватського походження і представився як *серб Юрко*, в чому знову ж простежується українська лінія, з огляду на досить помітний потік сербів через Україну до

Москви [9]. Але й це не допомагало: тривалі спостереження накопичували підозри, сумніви в його „неправослав'ї” (С. М. Соловйов), переконання в його католицизмі. Нарешті, як відзначає один з біографів Крижанича, його цілеспрямовано запросили на одну з різдвяних вечоринок, підпоїли, спровокували деякі дискредитуючі питання, після чого заарештували і без будь-якої мотивації підготували наказ про висилку Крижанича до Сибіру [9, с. 106-109].

Численні дослідники висловлювали різні судження щодо причин такого рішення. Не входячи в їхні версії, зазначимо, що таке завершення шляху хорватського вченого до Москви було цілком закономірним. Ідейний задум Крижанича був неадекватний московському середовищу, яке не було готове до його переконань. Славізм Крижанича, як типове явище хорватської духовної культури, був чужим тодішній московській думці, де апологія слов'янства з'явиться значно пізніше у формі слов'янофільства з його панрусизмом. Крім того, що в основі Крижаничевого славізму були ідеї чужі, неприйнятні московській еліті, вони ґрунтувалися і на українському матеріалі, який він пізнав ще в Римі від українських греко-католиків, отже - віра у можливість поєднання церков, і що впливало на його слов'янську конструкцію.

Він привіз у Москву свою слов'янську ідею, яка була чужа тому середовищу. Спробуємо узагальнити ідейний задум Крижанича. Він полягав у пошуках формули досягнення прогресу в слов'янському середовищі. Основу задуму становить переконання в необхідності консолідації слов'янських народів, які б усвідомлювали свою приналежність до великого, могутнього слов'янського світу. В такий спосіб слов'яни повинні виступати як рівноправні стосовно народів західної Європи. Для втілення такого задуму необхідно, щоб якась сильна слов'янська держава очолила втілення ідеї піднесення слов'янства. Славізм Крижанича мав гуманістичний, просвітницький характер і виключав будь-яке підпорядкування одного народу іншому. Хорватський ідеаліст шукав форми взаємовигідних вирішень, гармонізації міжслов'янських відносин, що, зокрема, відобразилося і на ідейному змісті його згадуваної української творчості ніжинського періоду.

Слов'янська ідея Крижанича базується на трьох головних опорах, на яких він будує задум досягнення міжслов'янської злагоди. Церковна - передбачала відмову від конфесійних конфронтацій, які, за його переконанням, виникли внаслідок грецьких

інтриг. Крижанич закликає до європоцентризму шляхом поєднання церков. У цьому він був повністю на позиціях українських греко-католиків, вважаючи їхню модель універсально прийнятною. За його переконанням, треба було лише переконати обидві церковні сторони в необхідності такого союзу як рівноправного. Мовна ідея – передбачала захист слов'янських мов від іноземних вторгнень - „німецьких”, грецьких та інших, які, на його думку, засмічували слов'янську мовну автентичність. У моделюванні такої мови Крижанич базувався на *Граматиці* Смотрицького, проте засуджуючи його за надмірне, як він вважав, захоплення грецизмами, натомість яких хорватський мовознавець створював свою термінологію, де відчутна й українська лексика [29, 169-184]. Третю опору його конструкції становила ідея про політичний центр, з якого б здійснювалася така програма, що він бачив у Московії як найбільшій слов'янській державі. Нагадаємо, що і в цьому Крижанич відштовхувався від ідеалістичних переконань однодумців у Римі, де з друзями по Грецькому колегіумі вірив у таку можливість схилити Москву до європоцентризму. Пізніше він перейнявся переконаннями східних українців, які пов'язували з Москвою можливість вирішення проблем політичної стабілізації, військової підтримки в протистоянні зовнішнім загрозам. Саме їхнім шляхом – з середовища промосковських українців Крижанич вирушив до Москви.

Хорватський мислитель, як і його українські однодумці, пов'язував надію розуміння і підтримки царем їхнім задумам. Він сподівався на усвідомлення Москвою важливого в його розумінні аргументу: спорідненості слов'янських народів – мовної, етнічної, релігійної. Українські греко-католики, як і хорватський ентузіаст, у своїх задумах налагодження діалогу між Москвою і Римом, на певному етапі цієї ідеї, ще вірили в можливість такого взаєморозуміння. Воно могло б захистити українську сторону від польських утисків, а хорватську від османської загрози. Політична вісь Москва-Рим працювала б, за їх переконаннями, на користь не лише їхніх національних інтересів, але й Європи, християнства взагалі, з огляду на османську інтервенцію.

По суті, українські греко-католики і хорватські представники барокового славізму виступали своєрідними авангардистами ідеї створення європейського союзу, християнського в першу чергу. Крижанич своєрідно уособлював подібні тенденції як в українському греко-католицизмі, де ще сподівалися налагодити діалог між Римом і Москвою, так і в українському москвофільстві, яке вірило у можливість поважного

ставлення до себе з боку царя. Хорватський ідеаліст зазнав поразку так само як і українські апологети обох напрямків: Москва не виявляла готовності до діалогу з Римом, а Рим не переймався українсько-хорватськими ідеалами. Крім того, Москва не сприймала слов'янство і, зокрема, Україну такими, як їх бачив хорватський гуманіст.

Діяльність та фінал долі Крижанича становить своєрідну паралель українським прагненням у пошуках підтримки зовнішніх сил у вирішенні екзистенціальних проблем суспільства, державності, церкви тощо. Українська людина бароко і в західній, і в східній частині України виступала як типовий представник епохи, досить драматичної, в якій вирішення складних завдань пов'язувалося з ідеалом сильного зовнішнього фактору. Одним з таких була міфологема про церковний союз, слов'янську взаємність, яка б у формі політологема була вирішенням національних проблем. Доля Крижанича, як і його українських однодумців, засвідчує неминучу поразку ідеалізму, яким живилася людина бароко в окремих слов'янських землях. Той факт, що Крижанич у своїх переконаннях формувався, зростав і на українському матеріалі, у співробітництві з людьми західноукраїнського бароко - в молоді роки, а потім, опинившись в Україні - і східного ще раз підтверджує типологічну спорідненість бароко українського і хорватського в ідеях барокового славізму.

Опинившись у Сибіру, до речі разом з багатьма українськими засланнями, Крижанич продовжував творити. В його творчості і далі присутня українська тема, хоча більше уваги він приділяв Московському царству. Вигнанець не втрачав надії бути почутим, і тому намагався, крім критичних зауважень, створювати ідеальне бачення московського суспільства. Тому його *Політичні думи* треба сприймати з врахуванням і цієї внутрішньої цензури, що, нажаль, в сучасному обожнюванні Крижанича російськими інтерпретаторами не береться до уваги. *Політичні думи* не почули в Москві за життя автора, хоча його праці, зокрема мовознавчі, були відомі просвіченим українським діячам, що, як і хорватський ентузіаст, йшли на службу московсько-російським царям, сподіваючись їх просвітити своїм знанням. Зокрема, показовим є те, що рукопис однієї з граматик Крижанича *Обясньєніє виводно...* було знайдено у бібліотеці архієпископа тверського Феофілакта, тобто киево-могилянця Федора Лопатинського [16, 26].

Лише після смерті царя, після 15 років заслання, Крижаничу дозволено повернутися до Москви, куди він прибув 1676 р. Постарілий хорватський письменник домагався

дозволу покинути ту країну, але це прагнення наштовхувалося на зволікання властей, що потривало понад двох років. Лише у січні 1678 р. сибірський вигнанець нарешті покинув середовище, з яким пов'язував свої ідеали. У Литві хворий Крижанич зупинився у домініканському монастирі, але й там не припинялися сумніви щодо того, хто тривалий час перебував у Московії. Підозри і надалі переслідували його у Варшаві, у відповідях Конгрегації на прохання прийняти його. Залишається невідомим місце перебування Крижанича в останні роки життя. Своєрідне тлумачення дала свого часу українська письменниця Варвара Чередниченко в романі *Фастів* де бачимо й постарілого Крижанича, який перебуває серед українців. Коли розпочалася військова акція Яна Собеського, за участі українського козацтва у визволенні оточеного османами Відня, Крижанич негайно подався туди з ними. Там він перебував у лавах запорозького козацтва, про яке писав з симпатією упродовж творчого шляху, і на руках яких, як змальовує письменниця, старий патріот слов'янства помер. На думку авторитетного хорватського дослідника Івана Голуба, такий варіант можливий, з огляду на давні дружні зв'язки Крижанича з українськими людьми, симпатії до України, куди він, після всіляких переслідувань, міг податися, і де міг знайти притулок, як і разом вирушити до Відня [18].

Смерть Крижанича саме у битві під Віднем була своєрідною кульмінацією його життєвого шляху, присвяченого ідеї створення європейського союзу християн, в якому б слов'янські народи, а відтак і українці, були рівноправні. Упродовж виникнення, розвитку, втілення такої ідеї Крижанич перебував у тісних зв'язках з Україною. Помітну роль у цьому відігравали література, мовознавство, культура бароко західної України, як пізніше і культура східної України. Українські унійці і хорватський полігістер виступали своєрідними авангардистами створення європейського, відповідно християнського, союзу. Все разом становить одне з відображень ролі українського бароко в культурних процесах Європи, українсько-хорватських зв'язків XVII ст., ще недостатньо вивчених і не представлених у нових дослідженнях [14].

І надалі залишається актуальною думка Івана Франка щодо необхідності прослідкувати творчий шлях Юрая Крижанича у контексті української культури. Опублікована хорватською мовою монографія, яка висвітлює зазначену проблему, потребує й українського видання [24].

Література

1. *Автократова М.* Сочинения Юрия Крижанича в фондах Центрального государственного Архива древних актов (Москва). <http://hrcak.srce.hr/file/34098> - 29k
2. *Бадалич Иосиф.* Юрий Крижанич – поэт Иллирии / Труды Отдела древнерусской литературы АН СССР. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958. — Т. XIV. С. 341—348.
3. *Епифанов П. П.* Происки Ватикана в России и Юрий Крижанич. / *Вопр. истории.* М., 1953, № 10. С. 18—36.
4. *Кирилюк Євген.* Юрій Крижанич і Україна // *Радянське літературознавство.* 1979. № 5. С. 8—11.
5. *Крижанич Юрій.* Политика. Под общ. Ред. Акад. М.Н. Тихомирова. М., 1965.
6. *Крижанич Юрій.* Собрание сочинений. Москва, 1891, вып. 1.
7. *Пащенко Євген.* До порівняльного вивчення граматик Юрія Крижанича та Мелетія Смотрицького // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць. (Київ). 2008. Вип. 6. с. 118-127.
8. *Пащенко Євген.* Рефлексії української філології у порівняльній граматиці Крижанича *Objasnjenje vivodno o pisme slovenskom.* / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць. (Київ). 2008. Вип. 7. с. 169-184.
9. *Пащенко Євген.* Сто років у Подунав'ї. Українсько- сербські зв'язки доби бароко. XVII-XVIII ст. Київ, 1995. Електронна версія: <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>
10. *Попруженко М. Г.* Несколько замечаний о сочинениях Юрия Крижанича // *Известия отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук* 1897, II, С. 302-319.
11. *Пушкарев Л. Н.* Юрий Крижанич. Очерк жизни и творчества. Москва: Наука, 1984. С. 67.
12. Русское государство в половине XVII в. Рукопись времен царя Алексея Михайловича. [Открыл и издал П.Бессонов. Сокращенное издание.] М., 1859.

13. *Томашиівський С.* Рец. на видання: С.А. Белокуров Юрий Крижанич в России. Москва, 1903. / Записки НТШ, 1903, кн. V, том LV. С. 12-16.
14. Українське бароко. У двох томах / Бібліотека Фонду фундаментальних досліджень. Харків: Акта, 2004.
15. *Франко Іван.* Рецензія на працю: Попруженко М.Г. Несколько заметаний о сочинениях Юрия Крижанича / Записки НТШ, 1897, кн. V, том XIX, с. 11.
16. Тверская рукопись Крижанича. Тверь, 2008. / Сост. И. Г. Воробьева, В. М. Воробьев. Тверь: "Сатори", 2008.
17. *Golub Ivan.* Juraj Križanić u dnevniku pape Aleksandra VII / Ivan Golub. Summary: Juraj Križanić in the Diary of Pope Alexander VII. / Starine. Knj. 59 (1984), s. 129-134.
18. *Golub Ivan.* Juraj Križanić junak u ukrajinskom romanu // Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb) 1973. knj. 25, br. 6, s. 1075-1079.
19. *Golub Ivan.* Križanićevi stihovi u poetici Juana Caramuela (Godine 1665.) / Forum : Časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. God. 16 (1977), knj. 33, br. 4-5, s. 819-824.
20. *Golub Ivan.* Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653-1657). Zagreb, 1978.
21. *Golub Ivan.* Križanićev doprinos teorije glazbe / Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Zagreb, 1992.
22. *Golub Ivan.* Slavenstvo Jurja Križanića. O tristotoj godišnjici Križanićeve smrti / Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. 2. Zagreb, 1983.
23. *Jagić Vatroslav.* Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja. / Djela Jugoslavenske akademije, kulturnoj. XXVIII. Zagreb, 1917.
24. *Paščenko Jevgenij.* Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije. Zagreb: Matica Hrvatska, 2015. -503 s.
25. *Paščenko Jevgenij.* Juraj Križanić: tumačenja kroz povijest i suvremenost / Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova, XII. Split: Književni krug, 2010, s. 105-125.
26. *Paščenko Jevgenij.* Najnovije rusko izdanje Jurja Križanića / Nova Croatica. (Zagreb). 2008, 2, s. 217-224.
27. *Paščenko Jevgenij.* Stvaralaštvo Jurja Križanića u Ukrajini / Riječ. (Rijeka), 2006. s. 40-53.

28. *Paščenko Jevgenij*. Ukrajinska filologija i prijevodi hrvatskih glagoljičkih knjiga na crkvenoslavenski jezik / Riječ (Rijeka), 2007, sv. 3. s. 58-82.
29. *Paščenko Jevgenij*. Ukrajinski element u gramatičkim radovima Jurja Križanića / Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja. (Rijeka) 2007, br. 2. s. 25-48.